

O lectură a romanului Bietul Ioanide de G.Călinescu dintr-o perspectivă realist socialistă (I)

Ioan FĂRMUȘ

Ștefan cel Mare University of Suceava, Faculty of Letters and Communication Sciences
Corresponding author emails: farmusioan@yahoo.com

Reading G. Călinescu's novel Bietul Ioanide [Poor Ioanide] from a Socialist Realist perspective (I)

Abstract: This article explores the complexities of the process of writing in a period of transition of the communist regime, as illustrated by the novel Bietul Ioanide [Poor Ioanide] written by G.Călinescu, a Romanian prose writer and literary critic. The attempt to classify the book as either Socialist Realist or subversive turns out to be problematic. In order to reveal that, the study brings into discussion the ideological positioning of the author (recuperated by the new regime from the interwar period, but seldom perceived as an ally), the genesis of the novel, the context of its appearance, the reviews it got (especially the official ones) or the points Călinescu's book has in common with the Marxist-Leninist ideology and with Socialist Realism.

Keywords: Socialist Realism; censorship; G.Călinescu; novel; Communism.

Citation suggestion: Fărmuș, Ioan. "O lectură a romanului Bietul Ioanide de G.Călinescu dintr-o perspectivă realist socialistă (I)." *Transilvania*, no. 03 (2024): 14-21.
<https://doi.org/10.51391/trva.2024.03.02>.

Introducere

După cel de-al Doilea Război Mondial, cursul literaturilor est-europene a suferit schimbări dramatice odată cu instalarea regimului comunist, regim care a modificat condițiile în care s-a scris literatura în întregul bloc sovietic. Pentru prima dată, scriitorii au fost nevoiți să se confrunte (în mod permanent, de data aceasta) cu realități noi, care, începând cu epoca modernă, au fost percepute drept străine spiritului fenomenului literar: o formă stabilizată de totalitarism (care avea să dureze aproximativ 50 de ani), Proletcultismul, cenzura, monopolul statului asupra mijloacelor de diseminare culturală, un proces de „purificare intelectuală” etc. În România, în mintea multora dintre intelectualii vremii, începea să prindă contur percepția că întreaga cultură a fost luată ostatică de către un regim ocupațional (cel sovietic), aspect care îi va schimba definitiv destinul; aceasta deoarece, în perioada culturală anterioară, cea interbelică, literatura română trecuse printr-un proces accelerat de „sincronizare” cu ceea ce numim astăzi cultura occidentală – concept brevetat în spațiul literar autohton de criticul literar E.Lovinescu, în studiul sociologic *Istoria civilizației române moderne*.

Astfel, instaurarea Proletcultismului și impunerea realismului socialist au fost percepute – în felul în care cele două fenomene au fost interpretate – ca încercări de resetare a întregului sistem literar românesc: de retezare a rădăcinilor sale occidentale și de reorientare a sa către un model cultural sovietic. Intenția era ca acest nou model să îl înlocuiască pe cel occidental, dominant în perioada interbelică, dar etichetat, în epoca imediat următoare, drept „decadent”, „burghez”, „învechit”. Către finalul anilor '50 - începutul anilor '60, și pe fondul unui proces ușor de „Dezghet” cultural, care i-a succedat morții lui Stalin, a avut loc o perioadă de relativă liberalizare; ca atare, literaturii române i s-a permis, din nou, să se reconecteze la modelul occidental, astfel încât, începând de aici, cele două paradigme vor concura pentru supremație de-a lungul întregii perioade comuniste.

După căderea Cortinei de Fier, când blocul sovietic s-a prăbușit, critica literară românească a

manifestat – pe bună dreptate – o dorință de a reevalua întreaga literatură scrisă în perioada anterioară; în cadrul procesului, așa-zisa încercare de a face dreptate (deci în numele unui „justițiarism etic” mai degrabă nociv) a făcut mai mult rău unor scriitori a căror aderență la „noua orânduire” a fost sever condamnată dintr-o perspectivă aproape puritană, fără a acorda atenție detaliilor.

Drept urmare, o bună parte a literaturii scrise sub regimul comunist – cea acuzată a fi făcut concesiile noii direcții politice și culturale – a fost revizitată, de pe o poziție revanșardă, care a încărcat conceptul de „realism socialist” cu o doză de resentiment, aspect care a deschis calea perpetuării unor clișee. Așa se face că realismul socialist a devenit brusc un **termen peiorativ** care denota un fel de „(non) literatură”, „(sub)produsul literar al unui regim ocupațional”, ostil „literaturii autentice” – în raport cu care scriitorii au fost poziționați fie drept complici, fie dizidenți. În realitate, această catalogare a fost adesea ambiguă, așa cum voi încerca să arăt în acest articol, discutând romanul *Bietul Ioanide* scris de G. Călinescu. „Cazul *Bietul Ioanide*” devine astfel o oportunitate de a înțelege anumite aspecte problematice care țin de natura funcționării sistemului literar în cadrul regimului comunist, precum dificultatea de a interpreta poziția ideologică a intelectualilor recuperați de „noua orânduire” din interbelic (evitându-se a se vedea aici simple cazuri de oportunism), procesul complex și complicat de publicare a unui roman în perioada comunistă, dificultatea de a eticheta diferite scrieri ca aparținând esteticii realismului socialist (în special cele care încearcă să-i rescrie canonul) sau controversele pe care aceste cărți le stârnesc imediat după publicare (aspect care adesea a necesitat intervenția dură, imediată și decisivă a autorităților, prin intermediul unora dintre vocile sale oficiale).

În demonstrația mea, voi adopta o atitudine care evită definirea realismului socialist ca doctrină literară dintr-o perspectivă acuzatoare, dominantă de altfel atunci când vine vorba despre modul de raportare la literatura perioadei Proletcultiste. Pornind de la acest aspect, voi încerca să situez romanul lui Călinescu în interiorul acestei paradigme literare, având în vedere și modul în care autorul s-a poziționat ideologic atât către finalul interbelicului, cât și în primii ani ai „democrației populare”. Acest lucru se va dovedi util în a înțelege cum unele dintre opțiunile sale politice anterioare au fost camuflate, din rațiuni ce țin mai degrabă de oportunism și dorința de a rămâne relevant, sub o așa-zisă ideologie marxist-leninistă. În acest scop, voi lua în considerare observațiile oferite de studiul lui Andrei Terian din *G. Călinescu: a cincea esență* sau de articolul Teoderei Dumitru, „Programul lui G. Călinescu la *Jurnalul literar* în 1939 și ecurile lui postbelice”, care discută inclusiv relația care se stabilește între discursul critic al lui G. Călinescu și cel politic. Ele se vor dovedi a fi utile în a identifica locurile în care ideologia cărții și ideologia comunistă se întâlnesc.

În a doua parte a articolului, descrierea contextului în care romanul a fost generat se va dovedi a fi o bună oportunitate de a înțelege procesul complex pe care îl presupune apariția unei cărți în perioada stalinistă. Informațiile furnizate de critici literari precum C. Jalbă, Ana Selejan și Nicolae Mecu ne ajută în a puncta traiectoria sinuoasă pe care romanul a trebuit să o parcurgă de la momentul genezei până la data publicării sale. În cele din urmă, voi încerca să răspund la întrebarea dificilă: este *Bietul Ioanide* o carte realist socialistă? Pentru aceasta, voi recurge mai întâi la recitirea unei recenzii publicate de N. Popescu-Doreanu (critic literar marxist, drept urmare una dintre vocile oficiale ale regimului), text de întâmpinare care a fost perceput la un moment dat drept nedrept, revoltător – în realitate, o recenzie profesionist realizată, care a judecat romanul (ca la carte, aș adăuga) din perspectiva situației în interiorul esteticii realist socialiste –, apoi la analiza transcrierii întâlnirii dintre, pe atunci, membrul Academiei Române G. Călinescu și președintele Republicii Populare Române, Gheorghe Gheorghiu-Dej, întâlnire care atestă relația puternică (și complice) pe care literatura – devenită, în cadrul noului sistem, un instrument de educare a maselor – o întreține cu autoritățile în epocă. După cum vom vedea, aceasta nu este o întrebare ușoară, deoarece răspunsul trebuie să ia în considerare diferiți factori precum momentul în care a fost scris romanul, concesiile pe care Călinescu a trebuit să le facă „noii orânduiri” pentru ca scrierea să poată fi publicată, locurile în care ideologia romanului și cea a regimului comunist se întâlnesc, receptarea operei de către vocile oficiale ale Partidului și, nu în ultimul rând, dificultatea pe care o implică situarea în interiorul paradigmei realist socialiste a unui roman care nu respectă canonul, ci încearcă să îl rescrie – așa cum s-a întâmplat cu majoritatea capodoperelor în epocă. Acest aspect se va dovedi va fi cu atât mai provocator cu cât astfel de încercări au fost catalogate de către critica literară (și interpretate) ulterior – în perioada de ușoară liberalizare de după 1964 – drept exemple de așa-zisă „literatură subversivă”. Cu toate acestea, anumite indicii vor demonstra că nu acesta a fost cazul, în condițiile în care astfel de scrieri nu puteau primi girul pentru a fi publicate, mai ales în acele zile cenușii ale perioadei staliniste, fără a dovedi o anumită aliniere ideologică.

Conceptul de realism socialist

Lansat între 1932 și 1934 în URSS, unde a fost menționat pentru prima dată de către Gronskey – președintele nou înființatei Uniunii a Scriitorilor – și apoi legitimat de Maxim Gorki, A.A.Jdanov și alte figuri literare ruse importante, realismul socialist a fost importat – datorită lui Leonte Răutu, unul dintre liderii ideologici ai Partidului Muncitoresc Român și șeful Direcției de Propagandă și Cultură a Comitetului Central (1956-1965) – și în România, în jurul anilor 1946-1947, țară care, după cel de-al Doilea Război Mondial, intră în zona de influență sovietică. Realismul socialist devine, așa cum îl definește Cosmin Borza, „ideologie culturală unică, impusă, propagată și controlată printr-o serie nesfârșită de instituții și de articole de direcție, al căror monopol se încheie, în România, oficial, abia la începutul lui 1965”¹. În articolul „Trei concepte «socialiste»: realismul, postmodernismul, estetismul”, tânărul cercetător pornește de la o ipoteză lansată de Gary Saul Morson, conform căreia toate definițiile retrospective ale conceptului de realism socialist „dezvoltă o retorică rechizitorială, accentuând mecanismele brutale prin care literatura autentică a fost supusă și suprimată”. Într-adevăr, toate debaterile din România postcomunistă despre fenomen par să fie încărcate de o atitudine revanșardă care contestă nu numai retorica realismului socialist, ci și posibilitatea de a privi aceste scrieri drept literatură. Morson este destul de convingător în a susține că o definiție a realismului socialist care ia în considerare numai caracteristicile formale ale cărților în cauză – un subiect simplu, un stil narativ clar, prevalența unor teme non-literare, înscenarea unor ritualuri politice, eroi monodimensionali sau apelul la un final fericit – nu este suficientă; asta se întâmplă deoarece seria de particularități menționate nu caracterizează întregul corpus de texte asociate realismului socialist. Probleme majore apar atunci când sunt aduse în discuție **excepțiile de la canon**, adică acele romane complexe care pot fi privite și ca încercări de a depăși formula realist socialistă standard (cazul capodoperelor): *Moromeții*, *Cronică de familie*, *Groapa* etc. La acest statut a aspirat și *Bietul Ioanide*, la un moment dat, primul roman călinescian publicat în perioada noului regim. Ca atare – și aici vom apela din nou la Morson –, înțelegerea realismului socialist solicită „o abordare funcțională”: discutarea relației care se stabilește între estetica mișcării și sistemul literar, social și politic din care fac parte aceste scrieri; în felul acesta abia, caracteristicile formale primesc funcții noi.

Pe o astfel de abordare funcțională este clădit și studiul lui Alex Goldiș dedicat realismului socialist din *The Culture of Translation in Romania*, acolo unde susține că „Imaginea de ansamblu a realismului socialist este ușor de surprins deoarece interdicțiile ideologice dure au dus la omogenizarea fenomenului literar”² (t.n.). Cu alte cuvinte, omogenizarea cu pricina s-ar produce, în contextul unui sistem de relații închis, printr-o încercare de a da operelor literare o singură interpretare (cea oficială, consonantă viziunii Partidului). Discutând poetica realismului socialist, studiul său face o serie de observații importante pentru înțelegerea felului în care funcționează acest tip de literatură: o coincidență între perspectiva autorului, a cititorului și a Partidului; limitarea repertoriului de texte literare, cel puțin în faza sa inițială; așteptarea ca literatura să devină un instrument important în construcția unui nou tip de societate, dictat de modelul sovietic; relația dialectică care se stabilește între cenzură și literatură, relație care poate fi percepută, de asemenea, și drept una de colaborare sau de negociere. Cu toate acestea, perspectiva sa – deși aduce contribuții semnificative – rămâne tributară unui punct de vedere occidental(ist). Este adevărat că studiul său se concentrează pe ceea ce s-a numit „literatura subversivă” a perioadei – literatura „fidelă” încă modelului (estetic) vestic, dominant în spațiul cultural autohton în perioada interbelică – dar, acceptând ideea că, începând cu realismul socialist, sistemele literare, în țările est-europene, au fost „redate la «stadiul de copilărie»”, criticul atașează acestui tip de literatură o conotație peiorativă, motiv pentru care conceptul rămâne în continuare, așa cum susține Cosmin Borza, „o etichetă denigratoare, și nu un concept analitic”³.

O cu totul altă perspectivă asupra problemei este formulată de Ștefan Baghiu, care, într-o încercare de a clasifica romanele „obsedantului deceniu”, pleacă de la o premisă diferită, aceea că „realismul socialist este pe cât de divers pe atât de rigid ideologic”⁴ (t.n.). Un concept generic, termenul realism

1. Vezi Cosmin Borza, „Trei concepte «socialiste»: realismul, postmodernismul, estetismul”, în *Caietele Sextil Pușcariu*, II (Cluj-Napoca: Scriptor, Argonaut, 2015), 535-541.

2. Alex Goldiș, „Literary Interferences in Subversive East-European Prose under Communism”, în *The Culture of Translation in Romania*, ed. Maria Sass, Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga (Berlin: Peter Lang, 2018), 85.

3. Borza, „Trei concepte”, 536.

4. Baghiu, Ștefan, „The Socialist Realist Novel in Romania between 1948 and 1955. Novelistic Genres and Subgenres”, *Dacoromania Litteraria* 7 (2020): 57.

socialist este folosit pentru o multitudine de genuri. Uniformitatea sa, dacă există una, nu se referă la formula în sine – de fapt, tânărul cercetător găsește nu mai puțin de șase genuri, fiecare având propriile subgenuri; această tendință de unificare a straturilor semantice ale conceptului s-a făcut doar din dorința „de a realiza o conexiune între acest tip de literatură și un program ideologic mai mult sau mai puțin coerent”⁵. Din acest punct de vedere, esențiale devin următoarele procese care definesc actul creator: treptele obligatorii pe care trebuie să le parcurgă o carte în procesul complicat al editării (de pildă, apariția în foileton permitea eliminarea așa-ziselor „erori ideologice”), modificarea în timp real a textului pentru a face posibilă publicarea, relațiile complexe care se stabilesc între literatură și instituția cenzurii (relații care nu exclud complicitatea), inclusiv maniera în care se realiza critica de întâmpinare. Edificatoare mi se pare însă lumina nouă pe care criticul o aruncă asupra problemei capodoperelor perioadei, citite – după 1965, într-un efort recuperator, care a însemnat inclusiv exersarea unui anumit tip de lectură – drept „literatură subversivă”, cum ar fi *Moromeții* lui Marin Preda⁶:

„chiar dacă erau guvernate de o «rețetă» literară sau de o «teză», operele realist-socialiste care rămân valabile până în prezent și care au fost publicate sau propuse pentru publicare în perioada realist-socialistă sunt percepute acum ca subversive. Aceste lucrări nu au fost concepute ca atare de la început, dar istoriografia literară le-a citit în cea mai mare parte ca forme de escapism sau ca reacții la ideologia oficială. Cu toate acestea, se pare că ele nu au fost neapărat reacții împotriva stilului dogmatic, ci au fost ulterior interpretate în acest mod.”⁷

Observația lui Baghiu se dovedește a fi utilă în explicarea modului resentimentar în care (re)evaluarea realismului socialist a fost făcută în România, imediat după căderea regimului comunist. Începută în perioada de ușoară deschidere a sistemului literar, așa-zis-ul Dezgheț, și câștigând amploare odată cu schimbările produse în câmpul cultural autohton în 1964-1965, când literaturii române i s-a permis să se reconecteze la rădăcinile sale occidentale, această interpretare resentimentară a realismului socialist a fost reluată, mai acerb, după decembrie 1989, când termenul a primit o încărcătură negativă. Același lucru s-a întâmplat și cu o parte dintre scriitorii importanți ai perioadei, care au fost percepuți fie drept complicii sistemului, fie drept victimele sale⁸. Acest tip de poziționare demonstrează că, dintr-un anumit punct de vedere, ceea ce critica literară românească de după anii '90 a numit „literatură subversivă” nu este de fapt un tip de literatură, ci rezultatul exersării unui tip de lectură, o lectură extinsă (și extensivă) care a făcut posibilă recuperarea sub acest banner a unor opere literare care nu au fost concepute cu acest scop; cel puțin nu literatura scrisă în perioada stalinistă, fie că vorbim despre capodopere sau nu; și asta dintr-un motiv foarte clar (și tranșant): pentru că, într-o încercare evidentă a autorităților comuniste de a reseta modelul cultural, publicarea cărților a fost strict supravegheată, iar pentru ca o carte să poată apărea, ea trebuia să treacă printr-un complex mecanism de aprobare. Or, acest argument ar trebui dacă nu să le excludă din start, atunci măcar să pună sub semnul întrebării așa-zisele intenții subversive.

Astfel, concluzia la care ajunge Cosmin Borza, în studiul menționat deja, că realismul socialist rămâne și astăzi un concept care „denumeste o malformație” și, așa fiind, el „nu are cum să faciliteze evaluarea/înțelegerea literaturii autohtone postbelice. Dimpotrivă, prilejuiește, eventual, falsificarea ei”⁹ rămâne validă. Avem nevoie de o altă perspectivă pentru a înțelege mai bine realismul socialist și modul în care a fost el adoptat de către sistemul literar românesc în perioada în care țara a căzut sub influența sovietică. De ce? În primul rând, pentru că se trece ușor peste faptul că realismul socialist nu a fost o mișcare literară obișnuită, ci una asemănătoare tuturor mișcărilor de avangardă, definită nu doar de o încercare de a se rupe de o întreagă tradiție culturală burgheză (care, conform acesteia, era creatura unei arte „decadente”), ci și de o încercare de a reseta fundamentele unui întreg proces literar. Punerea artei în slujba unui ideal politic atunci nu trebuie privită neapărat ca o greșală – așa cum poate fi

5. Ibid.

6. A se vedea în acest sens demonstrația lui Alex Goldiș, „Moromeții I. O lectură în cheia naratologiei ideologice”, *Vatra*, nr. 6-7 (2018): 59-62.

7. Baghiu, „The Socialist Realist Novel”, 58. Traducerea mea.

8. Ultima perspectivă a permis – în ciuda concesiilor mai mult sau mai puțin evidente pe care acești scriitori le-au făcut – restituirea onora dintre interbelici, în numele reinstaurării unui filon estetizant.

9. Borza, „Trei concepte”, 535.

înțeleasă judecată dintr-o perspectivă fidelă unei linii de gândire occidentale, estetizante¹⁰, ci doar ca un alt mod de a înțelege rolul literaturii într-un anumit tip de sistem literar, cultural, social și politic.

G. Călinescu. De la „autonomia esteticului” la „artă cu tendință”

Așa cum se știe, în primii ani ai perioadei postbelice, situația socială, politică și culturală a scriitorului, se modifică dramatic. Acesta este și cazul lui G. Călinescu, intelectual înregimentat rapid – propria voință va fi contat și ea – de către „noua orânduire” și obligat să își dovedească în repetate rânduri loialitatea. Am selectat pentru studiul de față „cazul Călinescu” din mai multe motive: este perceput și astăzi drept cel mai important critic literar român, un nume fundamental pentru legitimitatea paradigmei estetice în critica autohtonă; imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, devine unul dintre principalii aliați ai noului regim, motiv pentru care unii dintre detractorii săi continuă să vadă aici un caz indiscutabil de oportunism; face parte din categoria scriitorilor interbelici pe care regimul comunist i-a recuperat, chiar dacă acest lucru a dus la o monitorizare mult mai atentă a pozițiilor pe care și le-a asumat în intervențiile din publicistică; după așa-zis-ul Dezgheț, când criticii literare românești i s-a permis o reîntoarcere (timidă) la linia dominantă a interbelicului, numele și lucrările lui (doar unele dintre ele) au trecut printr-un proces lent de reabilitare, astfel încât numele său a devenit un etalon al criticii estetizante. După 1989, Călinescu și întreaga sa operă au fost supuse unei necesare reevaluări. Acesta este momentul în care criticii autohtoni s-au divizat în două tabere: de o parte, „justițiarii etici”, care i-au condamnat scrierile politice – cu precădere, publicistica – de după război, acuzându-l de oportunism; de cealaltă parte, „apologeții pioși”, cărora le-a fost greu să se despartă de modelul impus de estetician, militând pentru o abordare tolerantă, îngăduitoare, dar la fel de „vinovată” ca cealaltă. Niciunii dintre ei însă, așa cum susține Paul Cernat – a cărui distincție am preluat-o –, nu îi pot face criticului dreptate: „Evident, nici justițiarismul etic, nici apologetismul pios nu ne ajută să înțelegem vicleniile unei Istории traumatice și mecanismele aservirii – dimpotrivă.”¹¹ Compromisurile făcute de critic nu pot fi nici ascunse, nici judecate tranșant. Rediscutarea operei, înțelegerea poziționărilor călinesciene necesită readucerea în discuție a tuturor factorilor care l-au împins să ia o decizie sau alta. Contează mai mult în acest caz a ajunge la rădăcina problemei: a înțelege motivele, a analiza detaliile, a interpreta faptele, în contextul apariției lor, fără ca aceasta să fie o sarcină ușoară, deoarece regimul comunist a fost unul înșelător, mai ales când s-a pus problema manipulării imaginii celor de care avea nevoie, în primii săi ani de existență, pentru a se legitima.

În acest sens, voi aduce în discuție studiile a doi critici literari importanți, Teodora Dumitru și Andrei Terian, care analizează activitatea jurnalistică a lui G. Călinescu în relație cu discursul său critic din primii ani ai celui de-al Doilea Război Mondial până la începutul perioadei postbelice. Voi invoca lucrările lor pentru a identifica fundamentele ideologice pe care este clădit *Bietul Ioanide*, demers necesar pentru a explica toate acele aspecte care au făcut posibilă apariția acestui roman controversat în plină perioadă stalinistă, pentru ca imediat să fie retras din librării.

Voi începe cu studiul Teodorei Dumitru dedicat activității culturale a lui Călinescu în calitate de gazetar la *Jurnalul literar* – revistă apărută între 1 ianuarie 1939 și 31 decembrie, a aceluiași an, la Iași. Condușă de critic, aceasta a reprezentat nu numai emblema sa, ci și „programul său de luptă pe scena literară” în anii de dinaintea războiului. Scopul articolului este, după cum susține autoarea, „explicarea acestor coincidențe dintre tipul de gândire (culturală, estetică, sociopolitică etc.) călinescian și linia ideologică impusă de noul regim (marxism-leninismul, realismul socialist)”, toate acestea pentru a invalida ipoteza unui oportunism integral al criticului după 1944. În acest fel, ea încearcă să identifice punctele de legătură dintre viziunea criticului de dinainte de 1939 și cea pe care și-o asumă după 1945. Lucrurile încep să se observe din chiar primul număr al *Jurnalului*, acolo unde Călinescu schița principala direcție a programului său, centrat pe rolul formativ pe care criticul trebuie să și-l asume. În pragul războiului deci, viziunea călinesciană asupra intelectualului se schimba, pledoaria sa indicând o aderență fie la o tipologie creatoare renescentistă, fie la modelul clasic al creatorului a cărui operă este caracterizată de monumentalitate, model care, după cum susține Dumitru, era în consonanță cu un anume tip de societate – monarhia condusă de Carol al II-lea în 1939. Ipoteza ei vine să susțină ideea unei continuități și nu a unei rupturi: „Cu subtile deghizări, acest model se va perpetua, de altfel,

10. Aici, o discuție nuanțată se impune, căci estetic a însemnat și subversiv, cel puțin în primii ani ai reînnoării legăturilor cu tradiția culturală vestică.

11. Paul Cernat, „G.Călinescu și totalitarismul castrator”, *Observator cultural*, nr. 592, 16 septembrie 2011, 40.

și după 1944.¹² Cu alte cuvinte, pe măsură ce România se afundă în război, scrierile călinesciene relevă o tot mai pregnantă tensiune între anumite sentimente colective impuse de contextul imediat (umanitarism, patriotism, simț civic) și un individualism care i-a fost întotdeauna caracteristic (sub forma mizantropiei, inadaptabilității, intelectualismului, genialității, elitismului, înaltei profesionalități sau autorității critice). Aceasta ar trebui să elimine pentru orice detractor reproșul că criticul ar fi abandonat subit „turnul de fildeș” în favoarea „tribunei poporului” – inclusiv ideea unui oportunism înțeles simplist –, căci „schimbarea” lui de atitudine de după 1944 devine explicabilă. Așa se face că, susține autoarea articolului, între programul cultural al lui Călinescu evidențiat în paginile *Jurnalului* și ideologia marxist-leninistă îmbrățișată după război există anumite puncte comune:

„Pe lângă viziunea teleologică asupra istoriei, tipicitate, progresism (chiar cu nuanța meliorism) și apetența pentru un «sentiment al cetății» lesne convertibil în «colectivism» și «comunism», pot fi adăugate critica burgheziei (nu cu necesitate anti-burgheză), anti-occidentalismul unora dintre «cronicile mizantropului» din 1939 sau disprețul voalat pentru mercantilismul lipsit de orgoliul mării arte al Statelor Unite ale Americii (ușor de acomodat cu «antiimperialismul» blamat de Călinescu în anii 1950), pledoaria pentru austeritatea materială a existenței și pentru o clasicitate echivalabilă cu raționalitatea, proiectul emancipării maselor care, până la un punct, poate fi imaginat în convergență cu teoria luptei de clasă și a «oropsiților soartei» împinși de istorie să urce la cârma lumii. Și, nu în ultimul rând, acceptarea scenariului abandonării turnului de fildeș (autonomia artei) și coborârea artistului în cetate, când conjunctura o cere.”¹³

Prin urmare, grație acestui studiu, devine relativ ușor să vedem în atitudinea lui Călinescu față de noul regim nu o schimbare inexplicabilă (nici un caz de oportunism vulgar), ci un punct de continuitate (o camuflare a teoriilor sale anterioare). Teodora Dumitru are dreptate să susțină că ceea ce criticul a găsit în noul regim era, într-o oarecare măsură, ceea ce lăsase în urmă: o societate puternic ierarhizată, un partid în locul unui prinț, o poziție privilegiată acordată artistului, numai bună pentru a-și perpetua rolul formativ într-o lume (care se voia a fi) nouă.

Chiar dacă are un alt scop – acela de a explica ruptura dintre textele jurnalistice scrise de Călinescu între 1944-1965 și textele sale critice –, studiul lui Andrei Terian, *G. Călinescu: a cincea esență*, se dovedește util în a înțelege opțiunile sale ideologice ale criticului de după cel de-al Doilea Război Mondial. Scopul capitolului dedicat schimbării la față a criticului este similar celui al Teodorei Dumitru: respingerea ipotezei unui oportunism vulgar. Într-adevăr, după campaniile de presă prin care a trecut acesta în perioada interbelică, imediat după apariția celei mai importante cărți ale sale, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, noul regim părea să-i ofere, evident în schimbul unei adeziuni explicite, o stabilitate mult râvnită, concretizată într-o ofertă generoasă de funcții publice. În acest sens, Terian își propune să demonstreze că „nu toate atitudinile pro-marxiste afișate după 1944 de autorul *Compendiului de Istorie a literaturii române* au un caracter conjunctural. Căci, deși prin etnicismul și elitismul său Călinescu părea să subscrie la o viziune politică de dreapta, anumite luări de poziție din perioada interbelică atestă certe simpatii stângiste.”¹⁴ Unele argumente aduse de autorul studiului fac mai ușor de înțeles acceptarea de către critic a principiului „tendinței în artă”: simpatia față de grupul politic socialist-țăranesc adunat în jurul revistei *Viața Românească*, înclinația sa plebeiană, refuzul categoric al fascismului, o simpatie (mai mult sau mai puțin ascunsă) față de socialism, dar și anumite convergențe care implică teoria sa estetică.

Al doilea obiectiv al lui Terian este acela de a evidenția metamorfoza discursului critic călinescian sub presiunea ideologică a noului regim. Dacă în primii ani de după cel de-al Doilea Război Mondial Călinescu a rămas imun la o astfel de presiune, apărându-și în continuare pozițiile estetizante, în timp, simțindu-se ostracizat, începe să practice un discurs dublu: „e foarte posibil ca autorul *Istoriei literaturii române de la origini până în prezent* să-și fi închipuit că prin compromisurile sale politice își va putea asigura independența critică.”¹⁵ De fapt, perpetuarea acestei atitudini nu va dura mult, deoarece campaniile de presă duse împotriva sa de către unele dintre vocile regimului îl vor obliga să își schimbe abordarea. Terian are dreptate în a susține că *Preambulul* apărută în ziarul *Națiunea* în 1947 ar fi „ultimul

12. Teodora Dumitru, „Programul lui G. Călinescu la Jurnalul literar în 1939 și ecurile lui postbelice”, *Revista de istorie și teorie literară* 11, nr. 1–4 (2017): 198.

13. *Ibid.*, 219-220.

14. Andrei Terian, *G. Călinescu: a cincea esență* (București: Cartea Românească, 2009), 369.

15. *Ibid.*, 372.

text în care Călinescu își va permite să-și afirme deschis și neconcesiv punctul de vedere «estetic»." De fapt, aderența formală la regim și încercările de a se sustrage de la directivele marxism-leninismului vor constitui baza pentru viitoarele acțiuni contestatoare, care încep undeva în jurul anului 1948. În prealabil, Călinescu va fi avertizat în repetate rânduri cu privire la direcția greșită în care persistă, motiv pentru care se va vedea în el un dușman din interior (deci și mai periculos pentru regim). Ca atare, primul val contestatar nu va întârzia mult; V. Mândra, un student al lui Călinescu, îl acuză direct de „purism critic”. Obligat să dea o replică, criticul nu va simți că intră într-o capcană. Răspunsul pe care îl va primi îl afundă și mai tare: pentru un așa-zis „tovarăș” al socialismului, atitudinea sa față de noua orânduire era nici mai mult, nici mai puțin decât duplicitară. Pentru ca imediat, la mijlocul lui aprilie, al aceluiași an, Călinescu să primească o altă lovitură, atunci când ziarul *Contemporanul* începe să publice o serie de articole (cu rol de adevărat raport politic) în care Ion Vitner îi cataloghează poziția față de ideologia marxist-leninistă drept ezitantă, nesigură, contradictorie; G. Călinescu devenea oficial un teoretician al „bizantinismului” și al „decadenței”¹⁶. Ultima sa încercare de a rămâne fidel unei poziții estetice (bazată de această dată pe argumente marxiste) – în articolul „Datoria criticii literare” – nu va face decât să intensifice reproșurile îndreptate împotriva-i. Răspunsurile nu întârzie să apară: mai întâi, prin vocea lui V. Mândra, care, în ziarul *Flacăra*, își acuză profesorul că nu-și îndrumă tinerii studenți către noile învățături marxist-leniniste; apoi, printr-un articol cu o reală consistență științifică, ceva rar în epocă, semnat de I.N. Bălănescu, în *Contemporanul*, care era de fapt un ultimatum, căci, „adevărata datorie a criticii”, susține autorul lui tranșant, ar trebuie să fie „aceea de a contribui la dezvoltarea artei noi, care să oglindască lupta ce o duce poporul nostru pentru o lume nouă”. Răspunsul lui Călinescu, din articolul „Discuții estetice”, în care cere, pe un ton ironic, clarificări marxiste, va fi picătura care va umple paharul. Sfidările repetate se cereau pedepsite; criticul trebuia adus în linie; și va fi! Partidul Național Popular (partid politic care funcționa ca un satelit pentru comuniști, al cărui președinte Călinescu era) se autodizolvă pe 6 februarie, ziarul *Națiunea* (care-l avea ca șef de redacție pe același critic) încetează să mai apară, apoi este eliminat de la Universitate și demis din funcția de membru onorific al Institutului de Istorie Literară și Folclor. Dacă nu va fi cu totul eliminat de pe scena literară, asta se întâmplă pentru că Partidul îl consideră încă un instrument valoros; drept urmare, va fi obligat să facă niște concesii degradante pentru a-i recâștiga încrederea. Cu timpul însă, convinsă de dovezile de obediență, conducerea partidului îl va reabilita: este reconfirmat ca director al Institutului de Istorie Literară și Folclor, redevine coordonator al colectivelor editoriale pentru noile manuale școlare, editează unele ediții din clasicii români, primește coloana *Cronica optimistului* în revista *Contemporanul* și i se permite să publice romanul *Bietul Ioanide*. Începând din acest moment, el nu va mai contesta niciodată ideologia socialistă, acceptând în totalitate caracterul tendențios al artei. Astfel, concluzionează Terian,

„Călinescu nu făcea decât să acrediteze, atât ca formulă, cât și ca realizare, realismul socialist ca fenomen literar, nu doar ideologic. De aceea, atât prin frecvență, cât și prin fervență și, nu în ultimul rând, prin prestigiul său critic, autorul *Cronicilor optimistului* a fost un complice important al regimului comunist, vinovat într-o măsură considerabilă de falsificarea imaginii literaturii noastre (și, prin aceasta, a însuși conceptului de literatură) în perioada 1948/1949-1965”¹⁷.

Revenind la problematica noastră, trebuie să menționăm că acest lung ocol ne ajută să observăm mai clar poziția ideologică adoptată de Călinescu la trecerea dintre epoci. Fără îndoială, nu se mai poate vorbi acum despre o schimbare radicală, ci despre o adaptare lentă (deci și despre o camuflare) a unor principii care se aflau deja acolo. Nicolae Mecu, un alt mare detractor al operei călinesciene, are dreptate să afirme că „unele teze ale noului regim se așterneau peste idei și aspirații nutrite de eseistul interbelic, bunăoară ca aceea a unei epoci monumentale și de «clasicități» sau aceea de civilizație ieșită dintr-o imensă muncă.”¹⁸

Prin urmare, studiile lui Andrei Terian și al Teodorei Dumitru ne ajută să înțelegem nu doar contextul (dublei) geneze a romanului *Bietul Ioanide*, carte începută la capătul celălalt al interbelicului și publicată în plin regim stalinist, ci și liniile în care gândirea lui Călinescu se apropia de ideologia marxist-leninistă și

16. S-a dovedit mai târziu însă că această atitudine exprimată de regim, prin vocea lui Ion Vitner, corespundea de fapt programului comunist de eliminare a așa-zisilor „tovarăși de drum”; Călinescu este pe deplin conștient de acest lucru și nu răspunde la aceste noi serii de acuzații.

17. Ibid., 393.

18. Nicolae Mecu, *G. Călinescu față cu totalitarismul* (Cluj: Dacia XXI, 2011), 121.

de estetica realismului socialist, concesiile pe care a trebuit să le facă pentru ca această carte să poată fi publicată, reproșurile pe care le-a primit din partea recenzenților săi și, nu în cele din urmă, motivele pentru care cartea a fost retrasă din librărie imediat după apariție. Dar mai ales ne ajută să înțelegem de ce această carte, proiectată într-un fel, apoi regândită, scrisă, apoi rescrisă în mod repetat, publicată, apoi trimisă la topit și retipărită târziu, care se voia a fi paradigmatică, a fost primită cu suspiciune, așa cum continuă să fie privită și astăzi.

Bibliography

- Baghiu, Ștefan. "The Socialist Realist Novel in Romania between 1948 and 1955: Novelistic Genres and Subgenres." *Dacoromania Litteraria* 7 (2020): 56–71.
- Betea, Lavinia. "Stenograma discuției dintre Gh. Gheorghiu-Dej și G. Călinescu. 2 martie 1960." [The Transcription of the Discussion between Gh. Gheorghiu-Dej and G. Călinescu. March 2, 1960]. *România literară*, no. 11, March 25, 2003, 16-18.
- Borza, Cosmin. "Trei concepte 'socialiste': realismul, postmodernismul, estetismul" [Three 'Socialist' Concepts: Realism, Postmodernism, Aestheticism]. *Caietele Sextil Pușcariu*, no. 2 (2015): 535-541.
- Cernat, Paul. "G. Călinescu și totalitarismul castrator" [G. Călinescu and the Castrating Totalitarianism]. *Observator cultural*, no. 592, September 16, 2011, 39-40.
- Clark, Katerina. *The Soviet Novel: History as Ritual*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1981.
- Dumitru, Teodora. "Programul lui G. Călinescu la Jurnalul literar în 1939 și ecourile lui postbelice" [The Programme of G. Călinescu at The Literary Journal in 1939 and his post-war echoes]. *Revista de istorie și teorie literară* 11, no. 1-4 (2017): 197-224.
- Goldiș, Alex. "Literary Interferences in Subversive East-European Prose under Communism." In *The Culture of Translation in Romania*, edited by Maria Sass, Ștefan Baghiu, and Vlad Pojoga, 85-97. Berlin, Peter Lang, 2018.
- Iosifescu, Silvian. "G.Călinescu: Bietul Ioanide" [G. Călinescu: Poor Ioanide]. *Contemporanul*, no. 52, December 25, 1953.
- Jalbă, C. *Romanul lui G. Călinescu* [G. Călinescu's novel]. Bucharest: Minerva, 1980.
- Lahusen, Thomas, and Evgeny Dobrenko, eds. *Socialist Realism without Shores*. Durham: Duke University Press, 1997.
- Mecu, Nicolae. *G. Călinescu față cu totalitarismul* [G.Călinescu face to face with Totalitarianism]. Cluj: Dacia XXI, 2011.
- Morson, Gary Saul. "Socialist Realism and Literary Theory." *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, no. 2 (1979): 121-133.
- Negrici, Eugen. *Literatura română sub comunism* [Romanian Literature under Communism]. Bucharest: Editura Fundației Pro, 2006.
- Popescu-Doreanu, N. "Despre romanul 'Bietul Ioanide'." [About the Novel "Poor Ioanide"]. *Viața românească* 7, no. 2 (1955).
- Selejean, Ana. *Literatura în totalitarism (anul 1954)* [Literature under Totalitarianism (the year 1954)]. Sibiu: Fundația culturală FRONDE, 1996.
- Terian, Andrei. *G. Călinescu: a cincea esență* [G.Călinescu: the Fifth Essence]. Bucharest: Cartea Românească, 2009.
- Ungureanu, Cornel. *Istoria secretă a literaturii române*. [The Secret History of Romanian Literature]. Brașov: Aula, 2007.